

Az aktív és passzív igék gyakorisága a csoportjelenségek tükrében

Történelemlönyvek szövegeinek narratív pszichológiai vizsgálata
NooJ tartalomelemző programmal

Szalai Katalin¹, László János²

¹ Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézet Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
szalai_katalin@freemail.hu

² MTA Pszichológiai Kutatóintézete
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
laszlo@mtapi.hu

Kivonat: A szociális percepció és az identitás tanulmányozásában is meghatározó szerepe van az ágenskérdésnek. A személyészlelés során megjelenhet valaki saját életeseményeinek aktív résztvevőjeként, vagy ezen események passzív elszenvédőjeként. Az aktivitás a narratív szövegekben az aktív és passzív igék gyakoriságában érhető tetten. Tavaly bemutatásra került az ‘aktivitás – passzivitás’ szótár kialakításának folyamata NooJ tartalomelemző programmal. Ennek során igeszótárak, illetve ezt kiegészítve – a NooJ program kínálta lehetőségek által – lokális nyelvtanok, azaz ún. gráfok készültek. Jelen kutatás során a program tesztelését az in-group - out-group asszimmetria jelenségkörében történelemlönyvek szövegein végeztük. Az eredmények azt mutatják, hogy a saját csoport inkább a pozitív események során jelenik meg aktív ágensként, míg az idegen csoport inkább a negatív eseményeknél. Továbbá olyan negatív történelmi eseményeknél, mint Trianon, a saját csoport az igék gyakoriságát alapul véve inkább az események passzív elszenvédőjeként jelenik meg, míg az idegen csoport aktív ágensként.

1 Bevezetés

1.1 Az identitás, a történet és a történelem kapcsolata

Szociálpszichológiai nézőpontból az identitás két koncepcióját kell megemlíteni: A személyes identitás eriksoni fogalma kifejezi, hogy az egyén az életútján bekövetkező változások ellenére is megőrzi önazonosságát. Tajfel pedig bevezeti a szociális identitás fogalmát. Az identitás ezen formája egy csoporttal való azonosulást jelöl, mely során az egyén átveszi ezen csoport normáit, értékeit, ezáltal pedig biztonságot és pozitív önértékelést, önbecsülést nyer a csoporttól. [3]

Az identitás egyes elméletekben társas közegben csiszolódó, folyamatosan újra- és újraserkesztett élettörténetként jelenik meg (Ricouer [8]; McAdams [7]; Gergen és Gergen [2]), ebből a narratívumból tehát következtethetünk a történetmondó lelki folyamataira, viselkedésére.

Moscovici nyomán szociális reprezentációnak nevezzük azt a folyamatot, ahogy egy csoport jelentéssel ruházza fel a jelenségeket, melyek ezáltal ismerős, jelentésteli reprezentációkká, a szociális világ részeivé lesznek. Ezen reprezentációk a csoportkommunikációban formálódnak, lehetővé teszik a csoport tagjainak szociális világban való eligazodását, valamint a csoporttudat kialakulásához is hozzájárulnak. [3]

A szociális reprezentációk sokszor narratív formában jelennek meg. Halbwachs szerint is az emberek világuk megértése érdekében történeteket alkotnak, történeteket osztanak meg egymással. Halbwachs kollektív emlékezetéről beszélve kifejti, hogy az emlékezet tárgya társadalmi keretek között folytatott kommunikációban közvetítődik; csak az lesz emlékezetre méltó egy csoport számára, ami beleillik az ott jelen lévő szociális sémákba. [4]

A szociális reprezentációk, közös történetek megosztása, fenntartása hozzájárul a csoportidentitás – jelen esetben a nemzeti identitás – fenntartásához.

Assmann az elbeszélés és az identitás témakörét az emlékezet nézőpontjából vizsgálja: az emlékezés kultúrája teszi folytonossá a csoport identitását. Megkülönböztet kommunikatív és kulturális emlékezetet. A kulturális emlékezet főként szövegekben jelenik meg az írásbeli kultúrákban. Ezen narratívumok – akár történészek akár írók által létrehozott narratívumok – kifejezik, hordozzák, továbbörökítik a csoport identitását, közvetítik a csoport által elfogadott identitásmintákat. [1] [3] [11]

Mindezeket figyelembevéve elmondhatjuk, hogy a történelmi szövegek tartalom-elemzése alkalmas a nemzeti identitás vizsgálatára, az identitást érintő szociális reprezentációk elemeinek feltárására [3]. Az iskolai tankönyvek tehát nemcsak egyszerűen információkat, történelmi tényeket rögzítenek és továbbítanak, hanem a csoportidentitás jellemzőire, elfogadott viselkedésformákra adnak mintát.

1.2 Narratív kutatások a csoportjelenségek területén

Korábban is végeztek kutatásokat az igék implicit jelentéséről, illetve ezek vizsgálatáról csoportjelenségek tükrében. Semin és Fiedler nyelvi kategória modellje (LCM) az absztrakció szintjét érintő 'nyelvi reprezentációs formákat' különböztet meg, amik a kommunikáció résztvevőinek világát strukturálják [9], [3].

A modellhez kapcsolódó vizsgálatban azt találták, hogy a saját csoport társadalmilag kívánatos viselkedését absztraktabban írják le, mint a külső csoportét, illetve a társadalmilag nem kívánatos viselkedésnél ellenkezőleg, elkerülik az absztrakt leírást a saját csoport tagjainál, hiszen ez egy általános reprezentációt hívna életre az adott eseményről [6].

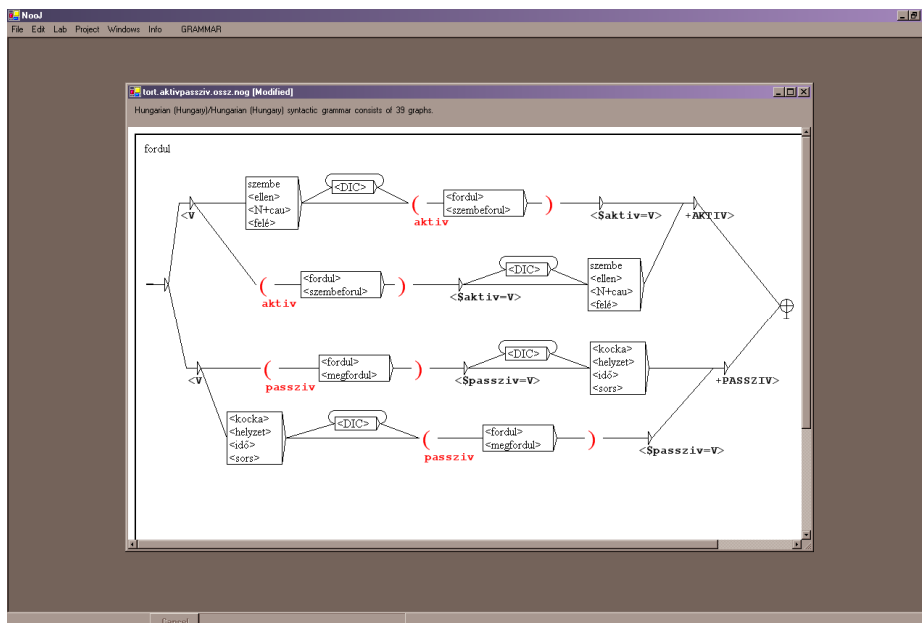
A narratív kutatás magyar történelmi szövegeket illetve történelmi eseményeket is többször választott tárgyául. Diákok legpozitívabbnak és legnegatívabbnak tartott magyar és európai eseményeiről szóló elbeszéléseket vizsgáltak [5], s többek között a Holocaust tekintetében találtak – az ágenciát érintő – eredményeket.

2 Az 'aktív – passzív' szótár

2.1 A szótár bemutatása

Munkacsoportunk a NooJ program fejlesztését különböző modulok mentén végzi. Ezen modulok egy-egy pszichológiai jelenséghez kapcsolódó nyelvi formák felismerésére és kigyűjtésére hivatottak a szövegek elemzése során. Ilyen modulok pl. a narratív perspektíva, a közelítés-távolítás, a szereplő-funkciók, az idő, a szelf-referencia, a tagadás, az értékelés, a mentális igék, az érzelem, az intenció vagy az aktivitás-passzivitás.

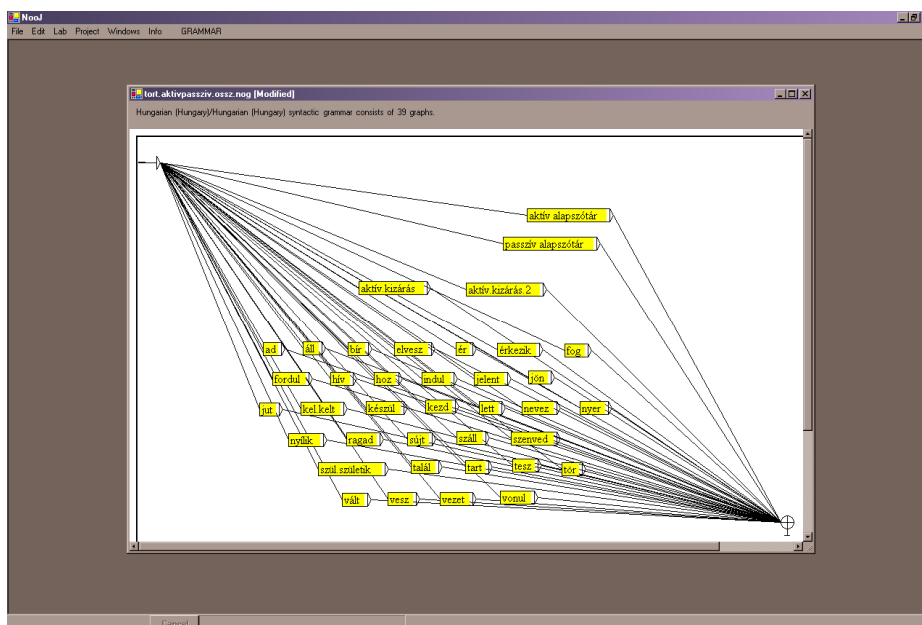
Jelen kutatás az 'aktivitás - passzivitás' NooJ – szótár segítségével, történelmi szövegeken végzett elemzést mutat be. Az igeszótár kidolgozása folyamán kialakult igekategóriák a következők: Aktivitás (pl.: harcol, menekül), passzivitás – azaz az állapotváltozás, történés igéi, illetve az állapotot, folyamatosságot kifejező igék (pl.: történik, alakul, kezdődik), az „aktivációs kontúr” igéi (pl.: fokoz, lassít, leheveredik, időzik) és a 'stop/go' igék (elkezd, abbahagy). Az igék egy bizonyos része nem szerepel a szótárban: mentális igék (beszédaktusok kivételével); érzelmeket kifejező igék (kedvel, utál); segédigék; környezetünk eseményeinek leírására vonatkozó igék, természeti állapotokra és azok változásaira, vagy fiziológiai folyamatokra vonatkozó igék (hajnalodik, remeg, kiizzad). [10]

1. Ábra: Gráf a 'fordul' ige aktív és passzív formáira

Az igéknek pusztán ezen kategóriákba való besorolása nem elegendő, hiszen vonatkeretük, változatos igeikötők, idiómákban való megjelenésük alapján jelentésük módosulhat. Lokális nyelvtanok, azaz ún. szintaktikai gráfok különítik el ezen különböző jelentéseket, és sorolják be az igéket a megfelelő kategóriába.

Példa erre az 1. ábrán látható lokális nyelvtan, mely a „fordul” ige különböző változatait hivatott megtalálni és osztályozni. Ha a szövegben az egyik szereplő egy másik ‘ellen fordul’, vagy ‘szembefordul vele’, esetleg ‘feléfordul’ – úgy aktívként ismeri fel és nevezi el a gráf az igét. Ha viszont olyan idiómákban jelenik meg, mint ‘úgy fordult a helyzet’, vagy ‘fordult a kocka’, esetleg a ‘sorsa rosszra fordult’ – úgy a gráf passzív kimenttel jelöli meg. Ez a lokális nyelvtan figyelembe veszi, hogy a magyar nyelvnek nincs kötött szórendje, tehát ezen kifejezések tagjai a mondatban szabadon felcserélhetők, illetve más szavak ékelődhetnek közéjük.

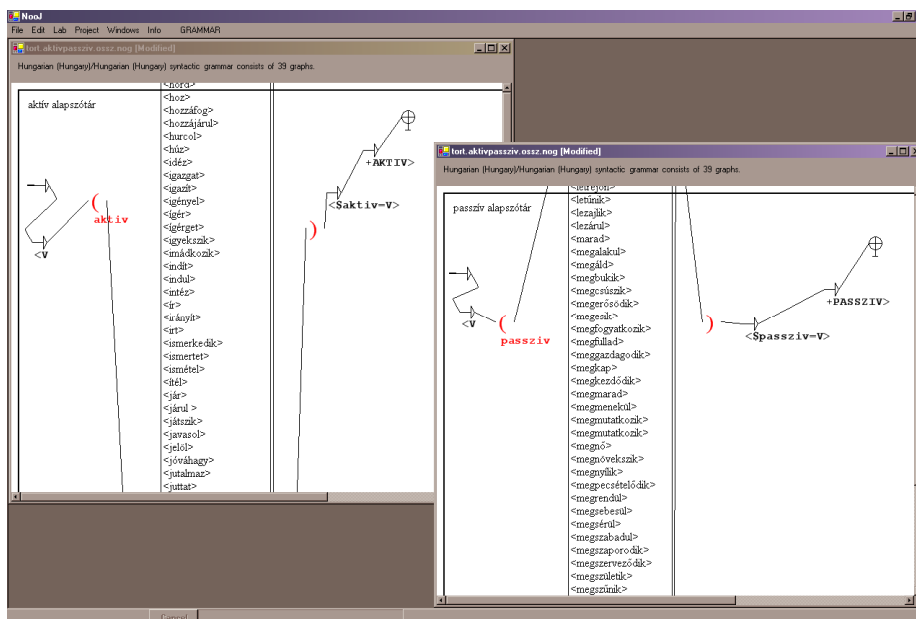

2. **Ábra:** Az aktív – passzív szótár gráfja: 38 további gráfot tartalmaz

2.2 A szótár alkalmazása

A 2. ábrán látható az ‘aktív-passzív’ szótár gráfja, mely 38 további gráfot foglal magában. Helyet kapnak benne az aktív és a passzív igeiket tartalmazó szólisták (ld.: 3. ábra), amik az egyes szavak különböző eseteit, ragozott formáit is képesek megtalálni, és a megfelelő kimenettel ellátni. (Az aktív alapszótárban a jelen kutatásban szereplő szövegbázis 705 db igéje szerepel, a passzív alapszótárban pedig 227 db ige.) Ezen kívül helyet kapnak itt a ‘kizáró’ gráfok is, melyek a helytelen találatokat külö-

nítik el: pl. a tör ige E/1 esetét (török), mely a történelemszövegekben igen nagyszámú téves találatot okozott az aktív igék rovására. De kizárandóként jelöltük meg például a különböző igeneveket is, hiszen pl. a 'menekül' igét aktívként kell számba venni, de a 'menekülve' határozói igenév már nem képezi a szótár részét. A gráf tartalmaz további 34, egyes – a szövegbázisban nagy gyakoriságú – igékre szabott gráfot (pl: hív, hoz, indul, kezd). Ezek a fent bemutatott (ld.: 1. ábra) „fordul” ige példájához hasonló módon különítik el az igék passzív illetve aktív jelentéseit szöveggörnyezettől függően.

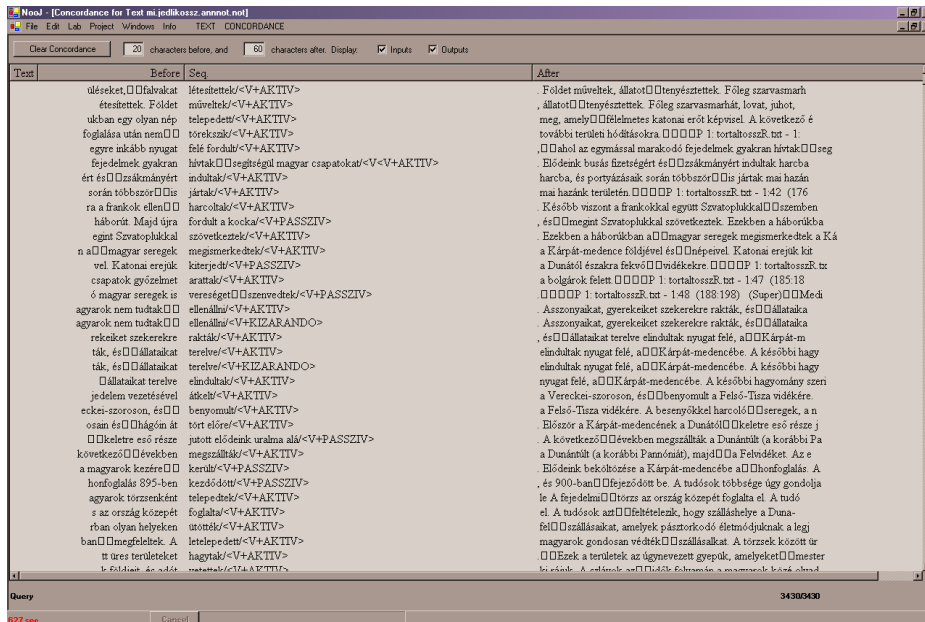

3. Ábra: Az 'aktív' és a 'passzív' alapszótár gráfjai

Ezen lokális nyelvtanok ellenére továbbra is születnek helytelen találatok, főként az ismeretlen – azaz a NooJ programban egyelőre még nem annotált – szavak miatt, illetve a magyar nyelv sajátosságai pl. homonímia jelensége miatt. (Erre példa: „szerezeteket *küldött* a keleten maradt magyarok felkutatására”, „az ellene *küldött* török csapatokat sorra megverte”. Ezen egybeesések szétválasztása egyelőre nem megoldott.) A szótár jelen állapotában a kutatásunkban szereplő szövegbázison 74 %-os egyezést mutat az Atlas.ti segítségével végzett manuális ellenőrzéssel.

A NooJ program jelenleg még nem képes ágensként különbséget tenni (nem tudja „megmondani” hogy a törökök vertek-e el minket, vagy mi őket). Tehát egyelőre nem tudjuk a program segítségével meghatározni, hogy a mondat állítmánya saját vagy idegen csoportbeli alanyra vonatkozik-e, így az ingroup és outgroup szövegrészek szétválogatását jelen kutatás során az Atlas.ti program segítségével, manuálisan tettük meg. Fejlesztés alatt áll egy program, ami a mondatbeli szerepet képes megállapítani.

Az alábbi, 4. ábrán láthatók a gráf találatai, azaz az adott pszichológiai jelentést hordozó szavak, kifejezések az adott kiemtellettel ellátva.

4. Ábra: Az 'aktív – passzív' gráf konkordanciája egy szövegrészleten

2 Történelemkönyvek szövegeinek vizsgálata

2.1 A vizsgálat menete

Jelen vizsgálatunkat történelemkönyvek szövegein végeztük. Az általános és középiskolai tankönyvek szövegrészletei több (általános iskolai tankönyvek 7, középiskolai 8) kiadótól, tehát több szerzőtől származnak, s a magyar történelem főbb eseményeit érintik: honfoglalás, I. Szent István király, tatárjárás, Hunyadi János, Mátyás király, végvárok harcai a török támadások idejében, a kiegyezés, I. világháború, Trianon és a II. világháború (Ehamnn Bea válogatása). A teljes általunk vizsgált szöveg mintegy 150ezer szót tartalmaz. A szövegek egyes részeit – mint pl. kultúrtörténeti leírások – nem vettük figyelembe.

A vizsgálathoz a NooJ és az Atlas.ti tartalomelemző programot is használtuk. A fent megnevezett okok miatt az Atlas.ti program segítségével választottuk szét a szöveg saját csoportra és az idegen csoportra vonatkozó részeit, majd az abból képzett hipertexten (azaz program által egybegyűjtött azonos kóddal ellátott szöveg-

részleken) futtattuk le a a NooJ gráfjait. (Végül a vizsgálat befejező részében szintén Atlas.tivel végzetük el az ellenőrzést.)

Jelen kutatás során az fent bemutatott aktív – passzív igeosztáron kívül a munkacsoportunk által kidolgozott értékelő igeosztárt is alkalmaztuk (Bigazzi, Csertő, Nencini; 2007), mely szótár az igéket pozitív, semleges és negatív dimenzió mentén osztályozza. Néhány példa a gráf találataira: pozitív – megment, támogat, segít, létrehoz, sikerül; negatív – támad, fenyeget, akadályoz, üt, kihasznál, megsebesül; semleges – kér, folytat, áll, jön, megy.

E két kategória (aktív-passzív és értékelő) mentén besorolt igék számát mutatja az alábbi táblázat, történelmi események illetve saját csoport/idegen csoport szerinti felosztásban. (1. táblázat)

1. Táblázat: Eredmények

Történelmi események	In-group						Out-group					
	Akt Neg	Akt Poz	Akt Seml	Pas Neg	Pas Poz	Pas Seml	Akt Neg	Akt Poz	Akt Seml	Pas Neg	Pas Poz	Pas Seml
Honfoglalás	20	16	71	19	4	33	29	1	38	11	6	13
Szent István	18	15	39	12	3	22	1	1	3	0	0	3
Tatárjárás	23	34	91	44	8	44	54	11	72	5	6	20
HunyadiJános	38	47	106	46	8	42	23	15	79	9	11	6
Mátyás király	34	25	64	12	14	24	6	1	4	0	0	1
Mohács	27	12	41	33	5	33	27	6	50	1	10	9
Végváarak	16	35	40	24	4	9	22	5	57	7	10	12
Kiegyezés	2	3	11	8	4	5	4	1	5	7	0	5
I. világháború	5	1	12	10	3	10	35	18	98	23	7	34
Trianon	3	3	39	35	2	38	17	4	43	0	5	5
II.világháború	51	35	203	83	6	128	97	13	179	19	8	38
Össz	237	226	717	326	61	388	315	76	628	82	63	146

2.1 Az eredmények értékelése

Az általunk vizsgált szövegekben az összes találatot tekintve a saját csoport képviselői gyakrabban jelentek meg pozitív igék ágenseként, mint az idegen csoport tagjai, és fordítva, a negatív igék ágenseként többször álltak idegen csoport képviselői, mint saját csoport tagjai. Az eredmények feldolgozásánál chi-négyzet próbát alkalmaztunk.

Egy korábbi kutatás [5] megállapította, hogy a magyarok az első és második világháborút illetve a trianoni békét tartják a magyar történelem legnegatívabb eseményeinek. (Ezek a „csak veszítettünk” narratív sémába illeszkedő történetek.) Jelen kutatás eredményei szerint a II. világháború és Trianon eseményénél többször jelentek meg az in-group tagok mint az események elszenvedői, az out-group tagok pedig inkább aktív ágenseként fordultak elő.

A II. világháború az aktív és negatív, aktív és pozitív illetve passzív és negatív igék tekintetében mutatja a fenti állításhoz illeszkedő statisztikailag szignifikáns eredményeket. A passzív és pozitív igék ezt a különbséget nem mutatják.

Érdemes megemlíteni, hogy a Trianonról szóló szövegrészeknél a negatív igék (mind aktív negatív, mind passzív negatív) tekintetében megtalálható a fenti – statisztikailag szignifikáns – különbség a csoportok között, viszont a pozitív igék rendkívül kicsi száma miatt ezen különbség nem mutatható ki. A szövegrészlet összes igéihez mérten nagyon kicsi a pozitív igék aránya – ami az esemény traumatikus voltáról vall.

3 Összegzés

Mint látható, a történelem szövegek narratív pszichológiai elemzése csoportközi viszonyok szempontjából hozhat értékelhető eredményeket. Mind a szövegbázisunkban, mind a kapott eredményekben vannak további, eddig kihasználatlan lehetőségek. Munkacsoportunk elérkezett ahhoz, hogy az egyes modulok külön-külön tesztelésén továbblépve, együttes vizsgálatokat végezzünk, azaz a különböző modulokat egyszerre használva a szövegek többszempontú, árnyaltabb narratív elemzését adhatjuk a NooJ tartalomelemző program további fejlesztésével együtt.

Bibliográfia

1. Assmann, J.: A kulturális emlékezet. Atlantisz, Budapest (1999)
2. Gergen, K.J. – Gergen, M. M.: A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In.: László J. – Thomka B. (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó (2001) 77-120.
3. László J.: A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Kiadó. Budapest (2005)
4. László J.: Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. Magyar Tudomány 2003/1.
5. László J. – Ehmann B. – Imre O.: Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. Pszichológia, 22, (2002) 147-162.
6. Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L., Semin, G.R.: Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. Journal of Personality and Social Psychology, 57, 981–993 (1989)
7. McAdams, D.P.: A történet jelentése az irodalomban és az életben. In.: László J. – Thomka B. (szerk.): Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó. (2001) 157-175.
8. Ricoeur, P.: A narratív azonosság. In.: László J. – Thomka B. (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó (2001) 15-27.
9. Semin, G. R. – Fiedler, K.: The Linguistic Category Model, Its Bases, Applications and Range. European Review of Social Psychology, 2, (1991) 1-30
10. Szalai K. – László J.: Az aktivitás – passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal. In.: IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged (2006)
11. Vincze O. – Kőváriné Somogyvári I.: A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. In.: Magyar Tudomány 1. (2003)